

Мр Игор Ђурић

Филозофски факултет, К. Митровица

**НАРОДНЕ КЊИЖНИЦЕ И ЧИТАОНИЦЕ
И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБРАЗОВАЊУ ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ
У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА**

***Апстракт:** У раду се проучава оснивање и рад народних књижница и читаоница као институција од примарног значаја у образовању одраслих у Србији у назначеном периоду. Ове институције су уједно биле и најмасовније установе ваншколског образовања или "народног просвећивања" у Србији с краја 19. и почетком 20. века и представљале су један од најјачих васпитних чинилаца у образовању одраслих. Својим активностима, народне књижнице и читаонице пружиле су важан допринос подизању културно-економског и просветног стања у земљи.*

Кључне речи: народне књижнице, читаонице, народно просвећивање, образовање одраслих, установе, облици образовања одраслих

УВОД

Промене које су се крајем 19. и почетком 20-ог века десиле не само у процесу производње већ и укупним друштвено политичким односима, науци и култури, оставиле су приметан траг на развој образовања у целини, а нарочито на развој образовања и учења одраслих. Шире и организованије покретање образовања одраслих било је између осталог и последица индустријског развоја земље, развоја робно-новчане привреде као и укупних социјалних прилика.

У првој половини 19. века образовању одраслих и уопште народном просвећивању није придавана посебна пажња. Андрагошком раду, у овом периоду, недостаје систематски карактер и он је углавном заснован на добровољним активностима појединаца, пре свега локалних учитеља. Образовање одраслих сматрало се једним од начина да се одређени образовни дефицит, настао током редовног школовања, надокнади и исправи. Основне активности које ови учитељи предузимају на подручју образовања одраслих биле су усмерене, пре свега, ка

оснивању читаоница, формирању земљорадничких задруга, раду у продужним или вечерњим школама, образовању сеоског становништва и слично.

Међутим, седамдесетих година 19. века јавља се и одређена друштвена иницијатива на пољу образовања одраслих, чијом заслугом долази до оснивања одређеног броја друштава и удружења чији је циљ био рад на народном просвећивању. Тако настају бројна удружења, и друштва за народно просвећивање чији је задатак био рад на просвећивању одраслог становништва. У овом периоду, просветне и државне власти нарочиту пажњу поклањају оснивању народних књижница и читаоница, као и законском регулисању њиховог рада.

ОСНИВАЊЕ И ЗНАЧАЈ НАРОДНИХ КЊИЖНИЦА И ЧИТАОНИЦА

Народне књижнице и читаонице представљале су основне установе за просвећивање и културно уздизање широких народних слојева. Оне су уједно биле и најмасовније установе ваншколског образовања или "народног просвећивања" у Србији с краја 19. и почетком 20. века. Активности на отварању народних књижница у Србији започеле су знатно раније. У првој половини 19. века покренута је широка акција на пољу отварања народних књижница и читаоница, а основана је и Народна библиотека у Београду 1832. године, као једина просветна установа за одрасле.

Народне књижнице и читаонице биле су, пре свега, замишљене као установе за образовање одраслих, и представљале су један од најјачих васпитних чинилаца у образовању одраслих. Оснивањем Српског читалаштва у Београду (касније Читалиште београдско) 1846. године, започиње процес оснивања читаоница у Србији који је са већим или мањим прекидима трајао током читавог деветнаестог века. Читалиште београдско је, поред великог броја књига које је поседовало, покренуло и своје прве новине, Новине Читалишта београдског. Поред новина, читалиште је имало свој Музеј са нумизматичком збирком и Галерију слика. У оквиру своје делатности, Читалиште је организовало предавања, забаве, учење немачког језика, тако да је у правом смислу било центар народног просвећивања, културних збивања и информисања (Према: Ценић, С., 1997., стр. 31.).

Под утицајем Читалишта београдског у Србији се, у овом периоду оснивају народне читаонице, као установе народног просвећивања, у: Шапцу 1847., Крагујевцу 1847., Пожаревцу 1847., Неготину 1846., док је

И. Ђурић

до краја 1855. године, готово свако окружно место у Србији имало своју читаоницу. У недостатку јавних, народних библиотека, оснивање народних књижница и читаоница доприносило је ширем и интензивнијем развоју народног просвећивања. Оснивањем ових институција, остварен је продор нових информација из света и омогућен контакт тадашњег становништва са књигом и штампом. У библиотекама и читаоницама, поред издавања књига, често су организована јавна предавања и дискусије о различитим темама повезаним са практичним потребама локалног становништва.

У периоду Намесништва (1868–1872), у Србији настаје поновни просветни полет што се повољно одражава на оснивање и даље ширење народних књижница и читаоница. Са аспекта даљег развоја андрагошких активности у овом периоду од изузетног значаја је и препорука Министарства у виду *Расписа о оснивању читаоница по селима од 7. децембра 1868. године*, којим се поближе одређује просветно-васпитна функција ових установа. Циљ поменутог расписа садржан је у захтеву да се народу приближи добра књига, те се с тога од окружних власти очекује да на својим подручјима оснивају народне читаонице где год је то могуће, а то би било могуће онде где има школа. Такође, препоручују се и књиге за читање и то најпре оне које имају за циљ да шире и тврде хришћански морал у народу, да снаже родољубље, да упознају с најпречима из народа, а тако и листови. Особито ваља гледати да се што више прибави здравих знања од најближе практичне потребе (Самоловчев, Б., 1963., стр.74.).

Поменути расписом, читаонице добијају значајне задатке на пољу образовања одраслих и задовољавању разноврсних образовних потреба одраслог становништва. Може се рећи да иако су читаонице углавном замишљене као установе за задовољавање разноврсних образовних потреба одраслих, оне су омогућавале и разне облике духовног стваралаштва и на тај начин постајали шири културни и просветни центри. Наглашаван је васпитни значај народних књижница и читаоница, и истицано њихово централно место које би требало да имају у широкој акцији народног просвећивања.

Распис је имао позитиван учинак на повећање броја новоотворених народних читаоница, као једне од најважнијих друштвено-просветних установа са изузетним како андрагошким тако и укупним друштвеним значајем. У овом периоду долази до оснивања читаоница, не само по варошима, него и по већим селима. На основу извештаја Министарства просвете сазнајемо да је на крају 1869. године у

Србији било 33 читаоница, од којих је тридесет једна основана 1868/69. године.

Међутим, многа од бројних оптимистичних очекивања по питању развоја народних читаоница бивала су изневерена. Услед бројних и различитих проблема, пре свега, материјалне природе (недостатак средстава и књига, проблема смештаја тј. просторија и других), многе читаонице су пропале непосредно по свом оснивању. У извештајима Министарства просвете за 1869. годину сазнајемо да је од тридесет једне читаонице које су основане 1868/69. године, до 1874. године опстало свега двадесет три. Ипак, у исто време отворено је двадесет нових читаоница, те је према поменутом извештају Министарства просвете за 1874. годину, у Србији било четрдесет и три читаонице (AS, MP,P-IV-758/1870.).

У *Распису о књижницама основних школа* од 14 марта 1870. године, Министар просвете и црквених дела наводи следеће: "Наши учитељи основних школа, да би могли самосталније и зрелије отправљати своје наставничке дужности у учионици, ваља да своје мисли непрестано богате читањем корисних књижевних дела. Ово је особито по сеоске учитеље, који су усамљени по местима где тешко и врло касно приспевају књижевна дела. Стога је прека потреба да се приступи што скорије установљавању школских књижница, као што сам о томе напоменуо у мојему распису од децембра 1868. године" (*Школство Србије 1804-1918, 1980., стр.143.*). Дакле, на књижнице основних школа се гледа као на средство којим се може допринети стручном образовању учитеља, али и осталом одраслом локалном становништву. О томе се говори у даљем делу текста истог расписа, у коме се још напомиње да: "осим учитеља корист од ових књижница ће имати омладина која је већ завршила школу, јер ће у читаоницама увек наћи потребне књиге којима ће утврдити све што су у школи учили, а изношењем нових поука још ће све више и више јачати њихову умну снагу и њихово знање" (*Школство Србије 1804-1918, 1980., стр.143.*).

На крају расписа министар просвете се обраћа свим имућнијим општинама са молбом да се колико могу постарају око оснивања ових књижница при школама, чији би задатак био да утврде знања и науку у њиховој средини.

Након 1874. па све до 1878. године, услед неповољних друштвено-политичких прилика у земљи (српско-турски рат 1876-1878. године) рад на отварању народних читаоница почиње да јењава.

И. Ђурић

Читаонице су радиле у сагласности са правилима и прописима Министарства, а свака читаоница је имала и свој статут. Статут је, заправо, представљао правилник којим је регулисан њихов рад, унутрашње уређење, као и дужности и права које су имале. Најчешће су биле смештене у школским или општинским просторијама за које су, углавном, плаћале високу надокнаду.

Најважније активности читаоница у овом периоду биле су везане за набављање бројних листова, часописа, новина, као и страних новина, затим приређивање јавних предавања, и укупан културно-забавни живот.¹ Захваљујући масовнијем продору штампе – новина, часописа, листова и књига које су набављале, читаонице постају значајно средство за ширење писмености и подизање културног нивоа становништва.

У периоду након стицања независности 1878. године, рад на оснивању читаоница, продужних школа, земљорадничких задруга и других институција које су служиле народном просвећивању, зависио је, пре свега, од иницијативе појединаца и није имао систематски карактер. У извештајима из 1880. године, који су на захтев Министарства просвете поднела окружна начелства, наилазимо на информације о броју постојећих књижница и читаоница. У Србији је, према овом извештају, било укупно 32 читаонице, од којих је само 9 новооснованих и то у следећим местима: Врању, Наталинцима, Штубику, Нишу, Лесковцу, Пироту, Малом Црнићу, Добрињи, и Митровици. Према подацима из 1895. године, у Србији је постојало 35 читаоница (Ружић, Д., 1901., стр.31.).

Након мајског преврата 1903. године, Србија доживљава интензиван процес привредног и културног развоја. У складу са тим развојем, долази до позитивних кретања на подручју народног просвећивања које обухвата све шире слојеве становништва. У периоду од 1903-1914. године са интензивним привредним и културним развојем, оснивање књижница и читаоница поново узима шире размере.

Значајан помак у развоју образовања одраслих начињен је доношењем *Правила о народним књижницама са читаоницама* 18. октобра 1904. године. Поменутих правилима која су имала карактер закона, прописано је да се у сваком селу у коме постоји народна школа оснује народна књижница са читаоном, чији би задатак био да шири просвету и писменост у народу, да васпитава народ и помаже му у

¹ Од страних листова читаонице су у овом периоду примале: Немачке новине – *Illustrierte Zeitung, Politik, Ueber Land und Meer, Allgemeine Zeitung, Bazaar, Zukunft* и др.; француске – *L'illustration, Journal Universel, Republique Franaise, L'indpendence Belge*; руске – *Голос*; бугарске – *Знание*, и многе друге.

познавању и вршењу грађанских дужности (члан 2). Овај задатак књижнице би остваривале путем одабраних књига и листова намењеним школској омладини и писменим грађанима и грађанкама (члан 3). Правилима се предвиђа да се књигом могу служити сви ученици и ученице као и сви писмени мештани оба пола који припадају дотичној школској општини. Такође је предвиђено да се у народне књижнице могу унети само оне књиге које Министар просвете, у споразуму са Главним просветним саветом препоручи, или их одобри по предлогу Одбора за народно просвећивање.

Иако је рад ових установа од изузетног културног, педагошког и андрагошког значаја у великој мери зависио од ентузијазма и добровољног рада појединаца посвећених културно-просветном раду у својој заједници, њихово законско регулисање представља значајан корак напред у погледу организације рада и даљег напредовања.

Многи аутори који се у проучаваном периоду баве проблемима народног просвећивања и образовања одраслих, говоре о књижницама и читаоницама као о најзначајнијем средству народног образовања. Расправљајући о томе шта би народне књижнице заправо требале да представљају, Ђорђе Грујић истиче да јавна књижница не представља хрпу књига, намењених простом народу, него је она једна просветна установа која се одликује од осталих и *организацијом* и *радом*. Организација књига и уредаба и рад у књижници, - то је оно, што даје карактер и име књижници, а не књиге. Јавна књижница треба да омогући свим друштвеним слојевима једнога народа просвећивање тако, да не даје само књигу, већ и друга помоћна средства за *разумевање* садржине: слике моделе цртеже. У књижници ваља да су заступљени, својим делима, и композитори и сликари, и вајари и научни радници. Јавне књижнице су за одрасле људе, који су ушли у живот, па се и о томе мора водити рачуна (Грујић, Ђ., 1912., стр.36-37.).

РАДНИЧКЕ КЊИЖНИЦЕ И ЧИТАОНИЦЕ

Деведесетих година 19. века радничка класа отпочиње са припремама за оснивање сопствених читаоница, чији је настанак и развој био од посебног значаја за просвећивање радника и осталог одраслог становништва у тадашњој Србији. Тако је у Београду 1895. године, у оквиру *Београдског радничког друштва* основана прва радничка књижница. Београдско радничко друштво имало је за оне прилике, прилично богату библиотеку која је својим фондом омогућавала самообразовање и самостални рад припадника радничке класе.

И. Ђурић

Након формирања социјал демократске партије (1903), синдикалних и партијских организација и радничких савеза, радничке књижнице и читаонице се оснивају на чвршћим темељима у односу на претходни период.

Подаци из 1906. године, говоре да је у Србији било 69 читаоница са 5.842 члана, 1907. године 68 читаоница са 4.881 чланом, а 1908. године 50 читаоница са 4.258 чланова (*Радничке новине*, 1913.). С обзиром да један број читаоница и књижница, основаних од стране радничких друштава и синдикалних организација није био регистрован од стране државе, можемо закључити да је број постојећих читаоница био нешто већи од наведеног.

У овом периоду, поред радничких књижница долази и до оснивања социјалистичких читаоница у селима. Значајан део књижница и читаоница оснивају радничка друштва, синдикалне и партијске организације, земљорадничке организације, као и истакнути појединци. Захваљујући томе, уочи Првог светског рата створена је читава мрежа радничких књижница и читаоница.

КЊИЖНИЦЕ И ЧИТАОНИЦЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА

Промене у раду и животу са којима се суочава сеоско становништво, настале као последица укупних друштвених промена које су захватиле српско друштво почетком 20. века, захтевале су од земљорадника стицање нових знања о земљорадничким пословима и о разумнијем животу на селу. У томе су сеоском становништву од велике помоћи могле бити добро организоване читаонице и књижнице које би оснивале земљорадничке задруге.

Задатак *књижница и читаоница које су оснивале земљорадничке задруге* био је да спремају добре задругаре – пољопривреднике, да помогну неписменима да науче да читају и пишу, да код задругара изазову такмичење у раду и да науче људе у селу да воде више рачуна о свом здрављу (Дачић, Ж., 1908., стр.80.). Оснивање књижница од стране земљорадничких задруга представљао је важан допринос укупном просвећивању сеоског становништва.

Међутим, услед тешких материјалних прилика као и недовољног интересовања од стране задругара многе читаонице, основане од стране земљорадничких задруга, веома су се тешко одржавале. Многе од њих су, услед наведених околности, узбо након оснивања престајале са радом.

ЗАКЉУЧАК

Иако су углавном радиле у оскудици, сиромаштву, и у великој мери зависиле од ентузијазма и добровољног рада појединаца посвећених културно–просветном раду, народне књижнице и читаонице важе за установе од великог културног, педагошког и андрагошког значаја. Својим активностима, народне књижнице и читаонице пружиле су важан допринос подизању културно-економског и просветног стања у земљи. Међутим, услед недовољног броја и неразвијености мреже ових институција, њихов успех није могао бити нарочито велик у односу на огромне потребе за широким и масовним културно-просветним радом у најширим слојевима становништва и у тако неразвијеном друштву.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грујић, Ђ., *О друштвеном просвећивању*, Напредак, Земун, 1912.
2. Дачић, Ж., *Књижнице и читаонице земљорадничких задруга*, Уредништво народних новина, Београд, 1908.
3. *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005.
4. Ђуровић, А., *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, Историјски институт, Београд, 2004.
5. *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, 1984. године*, бр. 50.
6. Кулић, Р., Деспотовић, М., *Увод у андрагогију*, Свет књиге Београд, Београд, 2004.
7. *Радничке новине*, 13. 12. 1913.
8. Ружић, Д., *О библиотекама*, у: *Просветни гласник*, Свеска бр. 3, 1901.
9. Ружић, Д., *О библиотекама*, у: *Просветни гласник*, Свеска бр. 3, 1901.
10. Савићевић, Д., *Корени и развој андрагошких идеја*, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2000.
11. Самолочев, Б., *Образовање одраслих у прошлости и данас*, Знање, Загреб, 1963.
12. Ђунковић, С., *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Педагошки музеј у Београду, Београд, 1971.
13. Царлићевић, В., *Народне јавне књижнице – с упутством за оснивање и руковање*, Омладинска књижница – књига четврта, Земун, 1906.
14. Ценић, С., *Образовање одраслих на југу Србије (1878-1941)*, Књижара "Свети Сава" Гњилане, Гњилане, 1997.
15. *Читаонице у Кнежевини Србији*, у: *Просветни гласник* бр. 3, 1881.
16. *Читаонице у Кнежевини Србији*, у: *Просветни гласник*, свеска бр. 3, 1881. године.
17. *Школство Србије 1804–1918*, Научна књига, Београд, 1980.

И. Бурић

Игорь Джурич, Мр

Философский факультет, К. Митровица

**НАРОДНЫЕ БИБЛИОТЕКИ И ЧИТАЛЬНЫЕ
ЗАЛЫ И ИХ ВКЛАД В ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ В СЕРБИИ ВО
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 19. И В НАЧАЛЕ 20. ВЕКА**

***Резюме:** В работе изучается возникновение и работа народных библиотек и читальных залов как учреждений, имеющих большое значение в образовании взрослых в Сербии в указанном периоде. Эти учреждения были и самыми посещаемыми объектами внешкольного образования или "народного просвещения" в Сербии с конца 19 и начала 20 века и являлись одним из серьёзнейших элементов в образовании взрослых. Своей активной работой, народные библиотеки и читальные залы внесли значительный вклад в повышение культурно- экономического и просветительного уровня страны.*

Ключевые слова: народные библиотеки, читальные залы, народное просвещение, образование взрослых, учреждения, виды образования взрослых